

Sufi-festivaler i Europa: i kunstens og antiradikaliseringens tjeneste

RICARDA STEGMANN

ABSTRACT: This paper presents Sufi festivals as a new site for institutionalising and negotiating Sufi identities in Europe and discusses them in their political framing as events in the fight against radicalisation. The comparative analysis of four Sufi festivals in Eigeltingen-Reute on Lake Constance (2022), in Glasgow (2022), Paris (2017-2019), and Hamburg (2022) shows that programmes, motivations for organising, conceptualisations of Sufism as well as ways of conveying it can differ greatly from each other, but at the same time have commonalities: the consolidation of Sufi identity as a cosmopolitan and tolerant version of Islam, the conveying of Sufism as a spirituality that can be experienced through art, as well as the presentation of Sufism as a value system.

RESUME: Denne artikel præsenterer sufi-festivaler som et nyt omdrejningspunkt for institutionalisering og forhandling af sufi-identiteter i Europa og diskuterer den politiske fremstilling af dem som begivenheder i en kamp imod radikalisering. Den komparative analyse af fire sufi-festivaler i Eigeltingen-Reute ved Bodensøen (2022), i Glasgow (2022), Paris (2017-2019) og Hamburg (2022) viser, at programmer, bevæggrunde for organisering, konceptualiseringer af sufisme og måder at formidle sufisme på kan adskille sig meget fra hinanden, men samtidig have fællestræk: konsolidering af sufi-identiteten som en kosmopolitisk og tolerant version af islam, formidling af sufisme som en form for spiritualitet, der kan opleves gennem kunst og præsentation af sufisme som et værdisystem.

KEY WORDS: sufisme; festivals: Europe; anti-radicalisation; spirituality; arts; post-traditional communities

De fleste sufier fejrer de samme islamiske festdage, som også fejres af ikke-sufier. Derudover fejrer sufier verden over fødsels- og dødsdage for deres helgener og sheiker ofte markeret med udførlige processioner. Sidstnævnte tradition er knapt så udbredt i Europa; til gengæld er der i de seneste to årtier opstået en ny praksis i mange ikke-

europæiske såvel som europæiske sammenhænge: politisk organisering og instrumentalisering i forskellige lande af sufi-festivaler. Selvom sufi-festivaler på verdensplan er et marginalt fænomen, hvad angår antal og betydning, kan sufi-festivaler være regionalt populære og afsløre en social og politisk vigtig tendens: Det er kendetegnende, at sufi-festivaler varer flere dage og henvender sig til sufier af forskellig observans og på tværs af sufi-ordener, såvel som til ikke-sufier. På festivalerne kan man normalt opleve musik- og danseforestillinger, foredrag, oplæsninger og kunstudstillinger samt nyde mad og drikke i fællesskab.

Sufi-festivaler afholdes ikke nødvendigvis på dage, der i forvejen har religiøs betydning. Deres oprindelse og gennemførelse begrundes med forskellige mål. Ligeledes har de forskellige interessenter og betydning. Et fællestræk er dog, at de har til formål at forbinde mennesker fra forskellige kulturer og religioner og at bekæmpe radikaliseret religiøsitet.

Sociologen Francesco Piraino vurderer, at sufi-festivaler af denne type opstår i frankofone sammenhænge og fremhæver den første afholdelse af *Festival des Musiques Sacrées du Monde* under ledelse af den sufi-intellektuelle Faouzi Skali og politikeren Mohammed Kabbaj i Fez i 1994 såvel som Skalis initiativ til *Festival de la Culture Soufie* ligeledes i Fez i 2007 (Piraino 2021, 148). Som Piraino forklarer i sit essay *Sufi Festivals as a Social Movement: Spirituality, Aesthetics, and Politics* (2021), har disse årligt tilbagevendende festivaler, som nu er berømte ud over Marokkos grænser, inspireret forskellige religiøse og intellektuelle aktører til at afholde lignende festivaler, især i de frankofone regioner i Europa og Afrika, fx *Sufi-festivalen* i Niamey, Niger i 2011 og *Festival Soufi de Paris*, Frankrig i 2017, 2018 og 2019 (Piraino, 2021, 150). Piraino vurderer ikke blot formålet med disse festivaler som sufiers forsøg på at promovere en positiv opfattelse af den islamiske kulturarv, at skabe en modvægt til en global islamofobi og at bidrage med noget spirituelt til ellers sekulariserede former for levevis i det 20. og 21. århundrede, samtidig med at fundamentalistiske religiøse tendenser afvises (Piraino 2021, 145, 151).

Uden for netværket af fransktalende aktører har derværet en verdensomspændende stigning i sufi-festivaler på initiativ af både private og politiske aktører, især siden 2010. Af indiske eksempler kan nævnes *International Sufi Festival India* i Srinagar, Kashmir, der første gang blev arrangeret af Divine Abode i 2011, Sufi-festivalen sammesteds med støtte fra turistministeriet i 2022, *World Sacred Sufi Festival*, begge siden 2019 i i Nagaur og Jodhpur (Rajasthan), og *Ruhaniyat - All India Sufi & Mystic Music Festival* siden 2001 med afholdelse i forskellige indiske byer. I Indonesien kan nævnes *Atjeh International Sufi Music Festival*, der afholdtes i perioden 2011-2016. I Egypten var *Sufi Festival of Cairo* en tilbagevendende begivenhed fra 2008 til 2017. I Israel er *Sufi Festival* i Kfar Hanokdim blevet afholdt siden 2012. Fra USA kan nævnes *New York Sufi Festival*, der løb af stablen i 2010. Disse festivaler, der varer flere dage, involverer kunstnere fra forskellige lande og har til formål at tiltrække et internationalt publikum bestående af både sufier og ikke-sufier.

I de seneste år har der i Europa ud over førnævnte *Festival Soufi de Paris* været afholdt en sufi-festival i Glasgow hvert andet år siden 2019, en sufi-festival i koncerthuset Elbphilharmonie i Hamborg i 2022¹ og den årligt tilbagevendende Sufi Soul Festival, der har fundet sted i Tyskland siden år 2000, med fokus på den centrale figur i Naqshbandi-Haqqani-ordenen, Hassan Dyck.²

Fælles for alle disse sufi-festivaler har været siden den første i 1994, at de ifølge deres officielle hjemmesider og indlæg på de sociale medier har til formål at skabe fred og overvinde religiøse stridigheder.³

Som fænomen i sufisme er festivalerne nært beslægtet med andre former for sammenkomster. Det drejer sig, også i Europa, om regelmæssigt forekommende sufi-re-treats, lejre, weekend-atelierer, enkeltstående koncerter eller udstillinger. Ligeledes beslægtet med festivaler i hele Europa er organiserede markeringer og fejringer af profetens fødselsdag (*mawlid*), der ikke blot fejres sammen med ikke-sufier i moskeerne, men promoveres af sufier som en offentlig, synlig sufi-begivenhed. For eksempel organiserede repræsentanter for forskellige sufi-ordener *Grand Mawlid de Paris* mellem 2014 og 2018, herunder Naqshbandi-Haqqani-ordenen og Khaled Bentounès' Alawiyya-orden, i et eksplicit forsøg på at gøre sufisme synlig som et modtræk til radikaliseret islam.⁴ Endelig forekommer interne fester i regi af de europæiske sufi-ordener.

Men hvad er egentlig sufi-festivaler i Europa? Hvordan opfattes de, og kan deres sociale, kulturelle og identitetsskabende implikationer beskrives uden blindt at reproducere deres selvfremsstilling som offentlige politiske begivenheder i kampen mod radikaliseret islam og fundamentalisme? Festivalforskeren Donald Getz (2005, 21) har defineret festivaler bredt som tematiske offentlige fejringer og i et senere essay identificeret de mange dimensioner, som kan være af interesse for forskningen, herunder:

deres rolle i forhold til at etablere et steds eller en gruppes identitet, festivalers og festivalturismes generelle gennemslagskraft, festivalers produktion af social og kulturel kapital, investering i kunstformer og bevarelse af traditioner og en forskellige personlige gevinster ved at deltage i festivaler så som læring, tilegnelse af social og kulturel kapital

¹ <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>.

² <https://facebook.com/sufisoulfestival>.

³ <https://www.noblehousetours.com/world-sufi-festival/>, <https://ruhaniyat.com>, https://www.youtube.com/watch?v=NQ_5-yQXYg8, <https://sufifestival.co.il/en/home/#:~:text=Festivalen%20har%20skabt%20over,og%20imponerende%20Khan%20i%20Israel>, <https://www.prnewswire.com/news-releases/the-new-york-sufi-music-festival-98819279.html> etc.

⁴ Alawiyyas Mawlid-festival i Nice: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=673145936962968, i Almere (Holland): <https://aisa-ong.org/event/festival-du-mawlid-a-almere-pays-bas/> eller *Mawlid*-festivalerne arrangeret af Naqshbandi-Haqqani-ordenen i *Maison Soufie* i Paris, som ser ud til at fortsætte det førnævnte *Grand Mawlid de Paris*-initiativ fra forskellige sufi-repræsentanter som en Naqshbandi-Haqqani-begivenhed i dag: http://www.lamaisonsoufie.fr/fils-dactualite/344940945869192_350072995355987. Om iscenesættelsen af Naqshbandi-Haqqani-*mawlid* som antiradikaliseringsbegivenheder, se også Stjernholm 2010.

og sundhed (Getz 2010, 4-5).⁵

For en religionsforsker er det ud over disse aspekter også interessant at analysere de betydninger, der skabes i forbindelse med begivenhederne hos den enkelte deltager, i en social gruppe eller på tværs af grupper og i hvert enkelt tilfælde på et intellektuelt, følelsesmæssigt og fysisk plan (jf. Getz 2010, 7). Dertil kommer spørgsmålet om, hvordan sufisme konceptualiseres på festivalerne, og på hvilken måde sufisme formidles. Alle disse aspekter er i sidste ende afhængige af den diskursive ramme i den respektive geografiske og tidsmæssige kontekst. Her er tværregionale tendenser og indlejringer i globale diskurser lige så vigtige som forankringen i nationale eller regionale traditioner og tankegods.

Baseret på fire casestudier vil jeg skitsere og sammenligne festivalprogrammerne, motiverne til at organisere festivalerne, målgruppen, konceptualiseringen af sufisme samt måderne at formidle sufisme på i løbet af festivalerne. Forskelle og ligheder fremhæves. Jeg vil argumentere for, at festivalerne viser en høj grad af diversitet med hensyn til de nævnte aspekter, men samtidig at der kan identificeres fælles tendenser: specifikt konsolideringen af sufi-identitet som en moderat og tolerant variant af islam; tendensen til at formidle sufisme ikke gennem sufi-specifikke doktriner positioner eller praksisser, men som en udogmatisk spiritualitet, der kan opleves i kunst og kultur; og endelig præsentationen af sufisme som et levet værdisystem.

Et religionssociologisk perspektiv ved artiklens undersøgelse er karakteren og vedholdenheden af det fællesskab og den identitet, der blev skabt i forbindelse med de undersøgte begivenheder, især i sammenligning med traditionelle tilhørsforhold til religiøse grupper såsom kirker eller moskémenigheder. Selvom artiklen ikke kan undersøge socialiseringsformerne i dybden, er der tilstrækkeligt, der tyder på, at sufi-festivaler fungerer som generatorer af 'situerede begivenhedsfællesskaber', jf. sociologen Ronald Hitzlers (2018; Hitzler/Pfadenhauer 2008) begreb, der betegner en form for såkaldte posttraditionelle fællesskaber. Hitzler forstår posttraditionelle fællesskaber som grupper, hvis ofte uforpligtende og ikke-permanente engagement er baseret på fælles orienteringer og interesser snarere end herkomst og socialisering (Hitzler/Pfadenhauer 2008, 17-19). De situerede begivenhedsfællesskaber, som Hitzler beskriver med de katolske verdensungdomsdage som eksempel, konkretiseres i begivenheder, der skal tilbyde en intensiv oplevelse af fællesskab baseret på fælles interesser, dvs. antyde en 'stor enhed uden modsigelse' (Hitzler 2018), og i denne sammenhæng markedsføre religion til kunder, der forbruger den frivilligt (ibid.). Mens Piraino (2021, s. 147) forstår sufi-festivaler som en del af et sufi-netværk og dertil som en social bevægelse, vil jeg i forlængelse af Hitzler fremføre, at en klassifikation som et posttraditionelt fællesskab på meningsfuld vis understreger begivenhedernes midlertidige og uforpligtende karakter set fra deltagerens synspunkt: sufi-festivaler tilbyder særlige,

⁵ 'their roles in establishing place and group identity; the social and cultural impacts of festivals and festival tourism; creation of social and cultural capital through festival production; fostering the arts and preserving traditions; and a variety of personal outcomes from participation in festivals, including learning, acquired social and cultural capital, and healthfulness' (Getz 2010, 4-5).

momentane oplevelser. Et fællesskab blandt sufier og ikke-sufier opstår om en fælles interesse, og deltagerne deler aktiviteter i løbet af festivaldagene, som ikke har meget at gøre med praksisser og procedurer i det langt mere forpligtende tilhørsforhold til en sufi-orden. Desuden synes festivaldeltagernes eventuelle tilhørsforhold til andre mere traditionelle og institutionaliserede grupper så som sufi-ordener, moske- eller kirkemenigheder ikke at påvirkes af disse midlertidige fællesskaber.

I mine analyser begrænser jeg mig til sufi-festivaler i snæver forstand, som jeg, i modsætning til andre sufi-begivenheder, forstår som begivenheder, der varer flere dage med en religiøs-spirituel såvel som en bredere ikke-religiøs vifte af aktiviteter, der generelt er forbundet med festligheder så som musik, fælles indtag af mad og drikke og rekreative programmer for børn og voksne. Fokus vil være på i alt fire sufi-festivaler: en der afholdes over flere dage i det sydtyske område ved de nu sammen-voksede byer Eigeltingen og Reute i anledning af et besøg af Naqshbandi-Haqqani-ordenens storsheik Mehmet Adil Ar-Rabbani; *Sufi festival* i Glasgow 2023, *Festival Soufi de Paris* in 2018 og sufi-festivalen i koncerthuset Elbphilharmonie Hamburg i 2022. Artiklens empiriske materiale er baseret på fire dages feltarbejde i Eigeltingen og Reute i juni 2022, online observationer under sufi-festivalen i Glasgow i juli 2023, en analyse af denne festivals online materiale og interview med festivalens grundlægger Tariq Mahmood. Hertil kommer analyser af online materiale, herunder program og videoer, fra *Festival Soufi de Paris* 2018 og et interview med festivalens grundlægger Amel Boutouchent, ligesom jeg har inddraget tekster og interviews fra en hjemmeside administreret af koncerthuset Elbphilharmonie, Hamburg om dets afholdelse af sufi-festivalen i 2022.

Eigeltingen-Reute: Sheikens rekalkibrering og konsolidering af organisationen

Det første casestudie er den sufi-festival, som tilhængere af Naqshbandi Haqqani-ordenen organiserede i anledning af ordenens storsheik Mehmet Adils Europaturné i 2022. I modsætning til artiklens andre casestudier er festivalen i Eigeltingen-Reute et primært internt arrangement inden for én orden. Festivalarrangørerne har ikke bestræbt sig på at henvende sig til eller målrette annoncer til deltagere udefra, om end de ville være velkomne. Fordi storsheikens Europaturné er vigtig for ordenen, og fordi Eigeltingen-Reute-festivalen rummer en bred vifte af festivalmotiver og -stilelementer, har jeg valgt denne festival som casestudie.⁶

⁶ Jeg kunne have valgt *Sufi Soul Festival* inden for samme orden som casestudie. Siden 2000 har den tysktalende gruppe omkring Hassan Dyck, en af de vigtigste repræsentanter for Mehmet i Naqshbandi-Haqqani-ordenen, organiseret den årlige *Sufi Soul Festival* som afslutning på deres årlige sommerlejr på det osmanniske vandrehjem i Kall og siden 2022 i det nye center Rasenmühle nær Kassel. Festivalen er rettet mod offentligheden og består næsten udelukkende af koncerter med forskellige sufimusikere. I de senere år er denne festival dog blevet

Storsheik Mehmet har fortsat en tradition fra sin forgænger Sheikh Nazim Al-Haqqani (1922-2014) og rejst gentagne gange gennem forskellige europæiske lande for at møde og prædike for sine tilhængere. I sommeren 2022 førte hans rute ham fra Grenoble i Frankrig gennem Schweiz og forskellige byer i Tyskland til Hannover. De steder, hvor der var en stor Naqshbandi-Haqqani-menighed og et Naqshbandi-Haqqani-center, blev der arrangeret et omfattende program for de en til tre dage, hvor han var der. Sådanne programmer kaldte tilhængerne selv sufi-festivaler.⁷

Et par dage forud for storsheikens ankomst til Eigeltingen-Reute var tilhængere af Naqshbandi Haqqani-ordenen rejst dertil fra forskellige regioner i Tyskland og fra andre lande. Her afholdt de bl.a. *dhikr* (en slags meditation til ihukommelse af Gud) eller et fællesmåltid. Søndag aften den 28. juni 2022 da storsheiken så ankom til området ved Bodensøen, blev han budt velkommen med et stort velkomstskilt, balloner og sang ved porten til festivalområdet, som blev organiseret i 'Sufiland', sufi-centeret i Eigeltingen-Reute, hvor omkring tyve tilhængere af Naqshbandi Haqqani-ordenen bor.. Programmet for de 150-200 besøgende, hovedsageligt fra Tyskland og Schweiz, men også fra Frankrig, Holland og endda Latinamerika, havde en stærk religiøs-spirituel komponent, et kulturelt program og talrige muligheder for afslapning og fællesmåltider.

For mange tilhængere var festivalens religiøst-rituelle komponenter den centrale motivation for at deltage: Den største bevæggrund for dem var at møde deres storsheik, hvis betydning for deres åndelige vej til Gud er særligt stærkt understreget i Naqshbandi Haqqani-ordenens tradition. Der var mulighed for at bede flere eller alle af de fem daglige obligatoriske islamiske bønner under ledelse af Storsheik Mehmet, at deltage i *dhikr*, *ḥaḍra*, dvs. sufi-recitationer og -danse, og overvære en *sohbet*, dvs. en undervisningslektion, med storsheiken hver aften samt få en kort privat samtale med ham.⁸

Det kulturelle indslag i programmet var et fælles besøg på et slot i regionen, hvor også storsheiken deltog. Hertil kom aftenkoncerter, hvor dansende derviser optrådte til nogle af dem. Endelig var der også et arrangement med et børnekor. Det meste af programmet blev afholdt i et stort telt i en have i Sufiland. Festivalområdet var opdelt således, at de besøgende kunne dele mad og drikke i en festlig atmosfære: Der blev serveret gratis måltider tre gange dagligt. Mellem måltiderne kunne man nyde kaffe, te, is og popcorn. Tøj, smykker, bøger og andre ting blev solgt til lave priser ved forskellige boder.⁹

Sufi-festivalen i Eigeltingen-Reute har flere funktioner: Det eksplicitte og primære mål er af religiøs-åndelig karakter: Når Storsheik Mehmet gør halt undervejs på hans Europaturné skal tilhængerene møde deres storsheik personligt, drage fordel af hans

gradvist mindre, ikke mindst på grund af manglende tilskud og budgetter. Kilde: Telefoninterview med en mangeårig Naqshbandi-Haqqani-tilhænger, der selv spiller som musiker på *Sufi Soul Festival*, d. 08.06.2023.

⁷ Feltnoter juni 2022.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

undervisning og bede og holde *dhikr* sammen med ham.¹⁰ Et medlem af ordenen i Eigeltingen-Reute forklarede, at hun efter at have været i sheikens nærvær følte sig 'rekalibreret', og at hendes liv igen var fokuseret på det væsentlige.¹¹ En ikke-eksplicit funktion af disse festivaler ligger imidlertid i konsolideringen af ordenen som en social organisation: På den ene side styrkes tilhængerens sociale bånd indbyrdes, og på den anden side kan accepten af og de personlige bånd til storsheiken potentielt intensivere.¹²

Da festivalen primært henvender sig til allerede praktiserende sufier, forudsatte festivalaktiviteterne en grundlæggende viden om Naqshbandi-Haqqani-sufisme, selvom aspekter af sufisme nogle gange blev forklaret. Forklaringerne fandt sted forskellige steder: I storsheikens undervisningslektioner blev der lagt vægt på typiske sufi-doktriner såsom bekæmpelse af *nafs*, dvs. 'det laverestående selv' eller 'ego'¹³ dvs. udvikling af indre skønhed, sufi-helgenernes kærlighed til Gud og menneskeheden. Deltagerne blev opfordret til at efterleve ortodoks sufisme og ikke lade sig forføre af falske sufi-grupper såvel som til at demonstrere skønheden i islam, som folk i Vesten ofte får præsenteret et voldeligt og forvrænget billede af gennem medierne.¹⁴ Fra et sociologisk synspunkt har disse prædikener også til formål at konsolidere en særlig islamisk sufi-identitet i kontrast til alternative religiøse tilbud og til det ikke-islamiske majoritetssamfunds fordomme om islam.

Ifølge mindst tre tilhængere af Naqshbandi Haqqani-ordenen var ugerne op til festivalen meget travle. Indsatser for at forberede hele Sufiland-området til afholdelse af festivalen, herunder indretning af steder til undervisning og formidling af sufisme blev af Sheik Eşref Efendi, der leder den lokale Naqshbandi Haqqani-menighed i Eigeltingen-Reute, udlagt i tråd med storsheikens undervisning om hver enkeltes *nafs*, dvs. det laverestående selv. At opgaver og tjenester for fællesskabet, uden at forvente noget til gengæld eller en særlig anerkendelse, var også en måde, hvorpå man erkendte og bekæmpede tendenserne i ens ego. På den måde lærer man konkret, hvad sufisme er i sin essens ifølge nogle sufier, der bor i Sufiland.¹⁵

¹⁰ Telefonsamtale med et Naqshbandi-Haqqani-medlem i opløbet til festivalbesøget d. 12.05.2022.

¹¹ Ibidem.

¹² Som tilhængere forskellige steder i Europa har oplyst mig i uformelle samtaler, var Sheik Mehmet's autoritet omstridt umiddelbart efter hans fars og særligt populære forgænger Sheik Nazims død. Mehmet synes dog at have vundet popularitet og accept som den nye storsheik i de senere år.

¹³ Teorier om *nafs* (ego eller selv) har nydt en del opmærksomhed i sufisme. Nutildags oversætter sufier ofte det arabiske *nafs* som 'ego' eller det laverestående selv, hvormed betegnes menneskets negative tilbøjeligheder så som had, grådighed og jalousi, der skal kontrolleres eller bekæmpes.

¹⁴ Undervisningslektion med Mehmet Adil om aftenen d. 26.08.2022 og 27.08.2022 i Sufiland, jf. feltnoter.

¹⁵ Feltnoter fra torsdag d. 23.06.2022 til tirsdag d. 28.06.2022.

Glasgow: Et sted at heles og tilegnelse af antiradikalisme-kampen

I 2017 tog Tareq Mahmood initiativ til at danne en NGO, der skulle være vært for den første sufi-festival nogensinde til afholdelse i Glasgow i sommeren 2019. Tareq Mahmood er tilhænger af en gren af Naqshbandi Siddiqui-ordenen, der tager afsæt i sheik Pir Alauddin Siddiqui (1938-2017) fra Kashmirs udlægning af sufisme. Siddiqis gren har mange tilhængere i Storbritannien, især i Birmingham. Festivalen drives af et stadig voksende hold af frivillige arrangører og afholdes hvert andet år i Hidden Gardens and Tramway i Glasgows center for moderne scenekunst.¹⁶ I modsætning til festivalen i Eigeltungen-Reute er det en offentlig begivenhed, der er planlagt over en lang periode med omhyggeligt forberedt tilstedeværelse på internettet og de sociale medier og gennem kommunikation med øvrige medier. Festivalen, som tiltrak omkring 4.000 besøgende i 2022, hovedsageligt fra Skotland, men også fra det øvrige Storbritannien, henvendte sig til muslimer, både sufier fra forskellige ordener og ikke-sufier, såvel som til ikke-muslimer.¹⁷ Ifølge Mahmood er det ikke en begivenhed, der er organiseret for at generere profit. Forskellige tilskud fra Tramway, Hidden Gardens, Alwaleed Centre på universitetet i Glasgow, British Muslim TV, Culture & Business Fund Scotland og andre støtter¹⁸ gør det muligt at tilbyde alle aktiviteter gratis med undtagelse af en aftenkoncert. På den måde kan man tiltrække et publikum i alle aldre og fra forskellige sociale klasser.¹⁹ I 2019 og 2022 var mellem 35 og 40% af gæsterne ikke-muslimer. Et flertal af de besøgende var muslimer, hvoraf kun nogle var sufier.²⁰

Glasgow Sufi Festivals program består af en lang række kunstneriske arrangementer så som udstillinger, koncerter med forskellig slags musik, teaterforestillinger, digt-oplæsninger og islamisk historiefortælling samt workshops, der afholdes af kunstnere om emner som dervish-dans, kalligrafi, trommespil, akvarelmaling, visuel kunst og velvære, islamisk havearbejde, hellig geometri og meget mere. Temaerne spænder vidt, og både koncerterne og digtoplæsningerne omfatter, hvad man normalt vil betegne som klassiske eller højkulturelle former for optræden. Det kunne være oplæsning af Rumis digte eller 'traditionel sufi-musik'. Det klassiske suppleres af hiphop- eller rap-optrædener og oplæsning af moderne poesi eller historier skrevet af muslimer, herunder af kvinder.²¹ Programmet afspejler en ambition om også, men ikke kun, at nå ud til et veluddannet publikum og appellere til forskellige præferencer inden for musik og kultur. I udformningen og udførelsen kan man se en sammensmeltning af kunst, kultur og spiritualitet eller måske en strategi om at kommunikere sufi-spiritualitet gennem kunst og kultur. Tareq Mahmood forklarer i et interview, at de udvalgte

¹⁶ På grund af Corona-pandemien blev festivalerne i 2020 og 2021 aflyst. Som alternativ uploadede man optagelser fra festivalen i 2019 i 2020, ligesom festivalen i 2023 blev forkortet til et aftensarrangement, jf. <https://www.facebook.com/miladpak/videos/663600014163310>, <https://www.facebook.com/britishmuslimtv/videos/1269942993899899>.

¹⁷ Zoom-interview med Tareq Mahmood d. 15. juni 2023.

¹⁸ Jf. <https://sufifestival.org/home1>.

¹⁹ Zoom-interview med Tareq Mahmood d. 15. juni 2023.

²⁰ Ibidem.

²¹ <https://sufifestival.org/programme>.

kunstnere skal have en forbindelse til sufisme, og at deres bidrag skal være spirituelle og transformative, dvs. ikke blot forstås som en professionel aktivitet, der tilbydes, fordi kunstneren får penge for det:

Vi tror på, at når noget har sin oprindelse i oprigtighed og autenticitet, da vil det i sig bære den energi, der kan transformere og ændre [...]. Hvis du bare betaler nogen, så kommer de, gør deres ting, så betales de og går derfra – det er noget helt andet [...]. Vi er utroligt omhyggelige med at sikre at de kunstnere, som vi henter ind, at vi kan se deres troværdighed, hvad angår deres trossystem, deres opfattelser af og engagement i denne verden samt den disciplin, de lægger for dagen. Vi har mange brede og forskelligartede kunstformer [...], men vi forventer, at kunstnerne selv anskuer dem som et medium, igennem hvilket de kan udtrykke deres spiritualitet.²²

2022-programmet blev suppleret med to foredrag af de anerkendte islamiske lærde Ahmad Sa'ad Al-Azhari, der talte om sufi-spiritualitet i moderne sammenhænge, og Muhammad Bin Yahya Al-Ninowy, der talte om kærlighedens væsener i et sufi-perspektiv. Der blev arrangeret en reception og en middag med VIP-personer, herunder en minister fra den skotske regering, ærkebiskoppen af Glasgow, den ledende rabbiner fra det jødiske samfund i Skotland, en protestantisk repræsentant og andre aktører, hvilket også gjorde begivenheden til en event med ambitioner om dialog på højeste politiske og religiøse niveau.²³ De obligatoriske islamiske bønner blev udført i fællesskab på forskellige steder reserveret til formålet. Rundt omkring på festivalområdet var der opstillet boder, der solgte bøger, billeder og kunsthåndværk med et islamisk islæt såvel som mad, drikkevarer og slik tilberedt efter forskellige traditioner. Der var opstillet zoner, hvor man enten kunne hvile sig, socialisere eller indtage måltider.

EksPLICIT fremføres et spirituelt, et socialt og et mediepolitisk motiv for at organisere festivalen. I et interview forklarede initiativtageren Tareq Mahmood, at han havde været særligt motiveret for at etablere en sufi-aktivitet efter sin sheiks død i 2017. Han så festivalen som et sted for velvære og healing af alle de traumer, der gennemsyrrer individuelle liv og samfund.²⁴ I løbet af forberedelserne blev målene konkretiseret og suppleret i organisationsteamet ud fra idealet om, at kærlighed, godhed og spiritualitet skal deles med andre mennesker, at troende såvel som ikke-troende – det være sig muslimer, kristne, jøder, buddhister og andre – skal bringes sammen som afsæt for social forandring og øget gensidig forståelse, og at mediernes fremstilling af muslimer, især muslimske kvinder, skal modvirkes af positive fremstillinger.²⁵

²² We believe when something comes from a place of sincerity and authenticity, that it carries in itself the energy for transformation and change [...]. If you're simply paying someone, they come, they do their thing, they're paid and they go away, that is completely different [...]. We're incredibly careful to ensure that the artists that we bring, we understand their credibility in terms of their belief system, their belief and commitment to this world, and the discipline that they're offering. We have very wide and varied art forms [...] but we expect that the artist himself uses them as a medium to express their spirituality, jf. Zoom-interview med Tareq Mahmood d. 15. juni 2023.

²³ Ibidem.

²⁴ Zoom-interview med Tareq Mahmood d. 15. juni 2023.

²⁵ Ibidem.

På festivalens hjemmeside, i dens officielle videoreklame og i pressemeddelelser understreges festivalens rolle som brobygger mellem kulturer, etniciteter og religiøse samfund.²⁶ Som eksempel kan nævnes en officiel timinutters videoreklame fra 2022, der omhyggeligt orkestrerer stemmerne af en skotsk politiker, ærkebiskoppen af Glasgow og flere sufi-kunstnere og -artister for at promovere festivalen som et sted for forståelse og dialog til fremme af accept og tolerance over for etnisk, religiøs og kulturel mangfoldighed.²⁷ Disse og andre udtalelser indskrifter festivalen i den offentlige diskurs som en fredsskabende begivenhed i kampen mod islamofobi og radikalisering. Det er ikke forkert at antage, at dette også er centralt for at skaffe de nødvendige midler til at afholde festivalen.

I forbindelse med festivalen i Glasgow fremstilles sufisme som forbundet til islam. I de officielle beskrivelser af festivalen og i annonceringen af aktiviteter tematiseres ikke kun sufisme som en del af islam, men også islam i sig selv. Programpunkter som digtoplæsninger behandler ofte generelle temaer som kærlighed til profeten Muhammed, som de muslimske, men ikke-sufistiske besøgende så kan forbinde med festivalen. Selvom der er nogle få rituelle og islamrelaterede elementer i festivalprogrammet så som recitation af Koranen eller muligheden for at udføre de obligatoriske bønner sammen, bliver islam ikke formidlet på doktrinær vis med specifikation af et særligt religiøst indhold og regelsæt til efterfølgelse, men snarere konceptualiseret som en livsholdning formidlet gennem sanseoplevelser. Musikeren og digteren Ahmad Ikhlas forklarer i festivalens reklamevideo, at det er godt, at festivalen viser omverdenen, at muslimer er mennesker, der fester, har det sjovt, er åbne og elsker mennesker.²⁸ Rapperen Rakin Fetuga formulerer det på lignende vis:

Jeg synes, at dette [en begivenhed som sufi-festivalen i Glasgow] er en god måde at vise, hvad islam handler om. For det handler jo om, ja, ligesom mad, det handler om venskab, det handler om kultur, det handler om, du ved, musik.²⁹

Man støder på forskellige tendenser med hensyn til opfattelsen af og undervisningen i sufisme. Tareq Mahmood forstår sufisme som en seriøs levevis under vejledning af en sheik inden for en sufi-orden med fælles praksisser og regler, der kræves, og som fordrer en accept af islam.³⁰ Hjemmesiden definerer også sufisme som en mystisk tradition i islam, der så har træk til fælles med mystiske traditioner i andre store religioner.³¹ Men i modsætning til festivalen i Eigeltingen-Leute er praksisser som det centrale meditationsritual *dhikr* og traditionelle sufistiske og generelt islamiske doktriner skubbet i baggrunden i festivalprogrammet til fordel for en præsentation af sufisme

²⁶ Jf. https://www.youtube.com/watch?v=OsEqj_k7MB4; <https://www.whatsonglasgow.co.uk/event/077470-sufi-festival>.

²⁷ https://www.youtube.com/watch?v=OsEqj_k7MB4.

²⁸ https://www.youtube.com/watch?v=OsEqj_k7MB4&t=486s.

²⁹ "I think this [an event like the Sufi Festival in Glasgow] is a good way of showing what Islam is about. Cause it really is about like food, it's about friendship, it's about culture, it's about, you know, music" (Ibidem).

³⁰ Zoom-interview med Tareq Mahmood d. 15. juni 2023.

³¹ <https://sufifestival.org/what-is-sufism>.

som musikalske og kulinariske kulturer og traditioner, der opfordrer til velgørenhed, tolerance og hjælpsomhed som en form for universel spiritualitet. Mens spiritualitet forstås som en indre oplevelse i passiv og aktiv kontakt med kunstnere og artister, beskriver både de interviewede i videoreklamen og Tareq Mahmood selv sufisme som en livsanskuelse, der ønsker at give, tjene og hjælpe alle uanset deres baggrund og uden at forvente noget til gengæld under festivalen. Festivalen er tænkt som en mulighed for at kommunikere sufisme i form af disse værdier. På den måde er Glasgow-begivenheden helt i tråd med den tendens, som Francesco Piraino har identificeret i forhold til det frankofont dominerede netværk, nemlig at kommunikere sufisme som en positiv islamisk kulturarv baseret på spiritualitet, tolerance og åbenhed.³²

Paris: Sufisme som spiritualitet, kunst og intellektuel formidling imod radikalisering

Kunstneren Amel Boutouchent og Naqshbandi-Haqqani-repræsentanten Abdelhafid Benchouk, der driver *Maison Soufie* i Paris³³ tog initiativ til *Festival Soufi de Paris*, som blev afholdt i 2017, 2018 og 2019 på flere steder i det centrale og nordlige Paris.³⁴ Ligesom Glasgow-festivalen henvendte Paris-festivalen sig både til sufier fra alle ordener og ikke-sufier, muslimer såvel som ikke-muslimer, selvom publikum, som Amel Boutouchent forklarede det, faktisk mest bestod af sufier fra forskellige ordener.³⁵

I modsætning til de andre festivaler blev Paris-festivalen afholdt over en periode på to til tre uger, fra slutningen af november eller begyndelsen af december til den 17. december, der er den store sufi-mystiker Jalal al-Din Rumis (1207-1273) dødsdag. I denne periode blev der udbudt foredrag, koncerter, litterære oplæsninger, filmforevisninger, sufi-danse og tilhørende udstillinger på hverdagsaftener og i weekender fra kl. 15 og frem. Der blev givet mulighed for social interaktion inden for disse rammer, men en festivalatmosfære, der som i Glasgow eller Eigeltingen-Reute blev befordret af et bredere fritidsprogram inklusive salg af kunsthåndværk, mad og drikke, var kun til stede i et meget begrænset omfang. De forholdsvis lave entrépriser på mellem 6 og 20 euro pr. arrangement gjorde det muligt for mange, men ikke alle, interesserede at deltage i flere arrangementer.³⁶

Den tilbagevendende sufi-festival i Paris var ligesom i Glasgow professionelt arrangeret og bestod af en serie arrangementer, der blev annonceret på bl.a. Facebook

³² Piraino 2021, 145, 151.

³³ Piraino 2021, 150.

³⁴ Mange arrangementer fandt sted i *Maison Soufie* i det centrale Paris, som nu også hovedsageligt drives af Naqshbandi Haqqani-ordenen, jf. programmet for 2018: <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2018/12/web-Programme-du-Festival-Soufi-de-Paris-2018.pdf>.

³⁵ Whats-App-interview med Amel Boutouchent d. 26.09.2023.

³⁶ Jf. <https://www.facebook.com/FestivalSoufideParis> og <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2018/12/web-Programme-du-Festival-Soufi-de-Paris-2018.pdf>, 2017, *Festival Soufi de Paris. La cité au cœur*, <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2017/12/Dossier-de-presse-Festival-Soufi-de-Paris.pdf>.

og i pressemeddelelser. Sammenlignet med Glasgow var der dog tale om mindre arrangementer, som ikke blev støttet økonomisk med støtte udefra, men som var selv-bærende, primært gennem entréindtægterne til arrangementerne.³⁷

Med undtagelse af nogle få større programpunkter var der normalt plads til ca. 100 personer ved hvert arrangement. Det præcise deltagerantal er ikke tilgængeligt. I 2019 bestod festivalen af en forkortet udgave med i alt kun tre arrangementer, før organisationen blev udskudt, i første omgang på grund af Corona-pandemien, og festivalen er til dato ikke blevet genoptaget.³⁸

Ligesom Glasgow-festivalen havde sufi-festivalen i Paris en programmatisk sammenvævning af kunst og spiritualitet, men også et intellektuelt engagement i sufismen. I en videobesked i forbindelse med afholdelsen i 2017 udtrykte arrangøren Abdelhafid Benchouk det således: "Vi har forsøgt at lave en festival, der er på én gang intellektuel, kunstnerisk, kulturel og spirituel".³⁹ Den største forskel fra Glasgow-festivalens program er den stærke vægt på den intellektuelle formidling af sufisme i form af historiske eller teologisk betoned foredrag af ikke kun sufi-intellektuelle, men også kristne og jødiske autoriteter og lærde. På festivalen i 2018 handlede foredragene bl.a. om sufismens maskuline og feminine dimensioner, om viden og kærlighed, om begrebet enhed hos Ibn 'Arabi, om kærlighedens religion hos Ibn 'Arabi, om epistemologi hos Ibn Sina, og om sufien og kaligrafen Muhammad Al-Qasim Al-Qandusis fra det 18.-19. århundrede. Der var tilmed neddyk i sufisme og kristen mystik (af dominikaneren Alberto Ambrosio og forskeren Jean Jacques Thibon) og i kunstneriske udtryk i hebraiske og arabiske manuskripter (af rabbineren Gabriel Haggai og islamologen Karim Ifrak).⁴⁰ I modsætning til programpunkterne i Glasgow handlede udstillinger og litteraturoplæsninger i langt højere grad om klassiske værker, der er vigtige i sufi-traditionen som fx værker af den tyrkiske sufi og digter Yunus Emre (1240-1321) og den tidlige persiske mystiker Abu al-Qasim al-Junaid (d. 910).⁴¹

Paris-festivalens vægtning af de intellektuelle aktiviteter kan forklares med de tætte idémæssige og personlige bånd til den store *Festival de Fès de la Culture Soufie*, som har en lignende profil og i høj grad involverer de samme aktører.⁴² Bariza Khiari, ærespræsident for Paris-festivalen og tidligere medlem af senatet i Paris, nævner i et

³⁷ Whats-App-interview med Amel Boutouchent d. 26.09.2023.

³⁸ Whats-App-Interview med Amel Boutouchent d. 26.09.2023.

³⁹ "Nous avons essayé de faire un festival qui soit à la fois intellectuelle, artistique, culturelle et spirituelle", jf. http://www.lamaisonsoufie.fr/fils-dactualite/344940945869192_1286291621734115.

⁴⁰ <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2018/12/web-Programme-du-Festival-Soufi-de-Paris-2018.pdf>.

⁴¹ Ibidem. For en lignende programsammensætning i 2017, se *Festival Soufi de Paris. La cité au cœur*, <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2017/12/Dossier-de-presse-Festival-Soufi-de-Paris.pdf>.

⁴² Piraino 2021, 150.

interview i 2018: "vi har *Festival de la culture soufie* i Fez som et eksempel; faktisk er vi børn af denne store festival"⁴³

Den årligt tilbagevendende festival i Paris fik også til opgave at præsentere et modbillede til radikaliserede former for islam. Amel Boutouchent nævner, at sufisme faktisk er diskret, og at dens offentlige præsentation i form af en festival er unaturlig; men festivalen skulle være en modvægt til fremstillingerne af radikaliseret islam. Boutouchent tilføjer, at arrangementerne også skulle vise et spirituelt alternativ til unge muslimer, der ikke kendte til sufisme eller endda fulgte 'mærkelige' eller radikaliserede prædikanter.⁴⁴

Optrædener på sociale medier og i programbeskrivelser, politiske stemmer som Bariza Khariis, der holdt åbningstalen i 2018 og eksterne repræsentationer i medierne tilskriver festivalen en rolle i forhold til at fremme tolerance og åbenhed og bekæmpe radikalisering, splittelse og islamofobi. Sufisme skulle synliggøres for at distancere islam fra radikaliseret islam.⁴⁵ Inklusionen af kristne og jødiske talere i programmet synliggjorde viljen til interreligiøs dialog i snæver forstand, dvs. at den var begrænset til de monoteistiske åbenbaringsreligioner.

I modsætning til Glasgow-festivalen blev formidling af sufisme retorisk fremhævet endnu mere end formidlingen af islam generelt. På den ene side blev sufisme tydeligt positioneret som islam,⁴⁶ men på den anden side blev den præsenteret ligesom i Glasgow som en kultur, en kulturarv for alle og en bærer af universelle budskaber om fred, tolerance og åbenhed. Sidst, men ikke mindst, stod konceptualiseringen af sufisme som spiritualitet klart frem, hvilket ikke kun blev fremstillet som et alternativ til radikaliseret islam, men også som et alternativ til samfundets stærke fokus på det materielle, hvilket alt sammen blev formidlet gennem kunst, musik og foredrag frem for klassiske sufi-ritualer som fx *dhikr*-meditation.⁴⁷

⁴³ "[N]ous avons l'exemple du *Festival de la culture soufie* de Fès et vraiment, ben, on est les petits enfants de ce grand festival", jf. <https://www.youtube.com/watch?v=xky5JEXRCBs&t=451s>.

⁴⁴ Whats-App-interview med Amel Boutouchent d. 26.09.2023.

⁴⁵ Ibidem. Se også <https://www.facebook.com/FestivalSoufideParis>, <https://www.youtube.com/watch?v=Rbnk7gqE4hE>, <https://www.la-croix.com/Religion/Islam/Le-Festival-soufi-Paris-veut-faire-vivre-lalterite-2018-12-06-1200987918>, https://www.saphirnews.com/Festival-soufi-de-Paris-Amel-Boutouchent-L-art-est-la-manifestation-d-un-nom-divin-le-Beau_a25868.html, jf. 2017, *Festival Soufi de Paris. La cité au cœur*, <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2017/12/Dossier-de-presse-Festival-Soufi-de-Paris.pdf>.

⁴⁶ Ibid. s. 1.

⁴⁷ Fx <https://www.youtube.com/watch?v=Rbnk7gqE4hE>, <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2018/12/web-Programme-du-Festival-Soufi-de-Paris-2018.pdf>, jf. 2017, *Festival Soufi de Paris. La cité au cœur*, <http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2017/12/Dossier-de-presse-Festival-Soufi-de-Paris.pdf>.

Hamborg: Sufisme som elitær spiritualitet beslægtet med den tyske romantik

Under overskriften "Elbphilharmonie+" afholdt koncerthuset Elbphilharmonie i Hamborg i november 2022 fire dages sufi-festival i egne sale og på Speicherstadtmuseum Hamburg. Festivalen var tænkt som en engangsforestilling. Selvom muslimske mænd og kvinder, sufier som ikke-sufier, kunne have været til stede i organisationskomiteen, var festivalen primært udtænkt af ikke-muslimer som en række af begivenheder, der skulle være økonomisk rentable og dermed rettet mod et betalende publikum af ikke-muslimsk, endsige ikke-sufistisk observans. Arrangementets prestigefyldte placering og billetpriser på omkring 25 euro i gennemsnit antyder, at det henvendte sig til den interesserede, veluddannede middelklasse som sit primære publikum.

Sufi-festivalen i Hamborg fokuserede i første omgang på koncerter og sufi-ritualer til akkompagnement af musik. Ritualerne blev præsenteret som kulturelle indslag så som mevleviernes *sema*, der omfatter de roterende danse, der er særligt kendte i Vesten, og *lila*-ritualet (fra arabisk *layla*, nat), hvis oprindelse tilskrives et tidligere slavesamfund i Marokko og en praksis, der udbredtes til andre afrikanske lande, og som i Hamborg varede fire timer. Under *lila*-ritualet påkaldes og pacificeres ånder, der generer mennesker, gennem dans og musik. Musikerne til festivalen kom fra Afghanistan, Pakistan, Marokko og Tyrkiet og bidrog med forskelligartede aftenkoncerter under overskriften "sufi-musik", der skulle betegne traditionel, og orientalsk musik fra forskellige geografiske regioner.⁴⁸

Endelig signalerer overskriften "Elbphilharmonie+", at programmet med de musikalske forestillinger i koncerthuset blev suppleret af kulturelle og intellektuelle indslag: For eksempel arrangerede Speicherstadtmuseum en smagning af afghanske krydderier, hvor man også kunne lytte til musik fra Afghanistan. En fotoudstilling med titlen *Afghanistan - Images of Hope* blev arrangeret i Elbphilharmonies foyer. I koncerthuset afholdtes der også musikworkshops, der bl.a. introducerede til afghanske rytmer.⁴⁹

Det tematiske fokus på Afghanistan blev tydeligt markeret med den fremtrædende placering, som det afghanske ensemble ANIM fik, idet det fik lov til at åbne festivalens koncertrække. Man fortalte endvidere historien om, hvordan *Afghanistan National Institute of Music* havde støttet talentfulde og underprivilegerede børn, herunder kvinder og piger, så de kunne være med til at forme Afghanistans musik- og kulturscene, men at 300 af deres tilhængere havde måttet evakueres til Portugal, da Taleban tog magten i 2021. Deres historie og nogle af disse flygtninges besøg i Hamborg i anledning af

⁴⁸ <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>.

⁴⁹ Til sammenligning, se https://d3c80vss50ue25.cloudfront.net/media/filer_public/24/09/24098304-3b6d-4c0e-b3f5-4c558c4bc125/programmheft_sufi_festival.pdf.

festivalen blev fremhævet i programmet og i medierne.⁵⁰ Koncerterne og de supplerende arrangementer markerede dermed en klar politisk holdning til, at afghansk kultur, kunst og scenekunst uden for Afghanistan skulle nyde bevågenhed og støttes.

Festivalens overordnede program bød også på intellektuelle indslag om sufisme: Ud over foredraget 'Næring til sjælen'⁵¹ af Jürgen Wasim Frembgen og en paneldiskussion om Rumis digte med deltagelse af Rumi-oversætter Otto Höschle, islamforsker Stefan Weidle og digtoplæser Benita Rinne, blev der tilgængeliggjort et omfattende informationsmateriale i form af videoer, podcasts og artikler på Elbphilharmonies hjemmeside, hvor læserne kunne sætte sig ind i sufismens karakteristika og historiske baggrund og læse kunstnernes udsagn om sufismens og musikkens betydning i deres liv.⁵² Mens foredrag om sufisme i forbindelse med de tidligere beskrevne festivaler hovedsageligt blev holdt af sufi-sheiker, deres repræsentanter, muslimske lærde eller sufi-intellektuelle, er det bemærkelsesværdigt her, at på nær et kort videobidrag⁵³ og udtalelser fra sufi-kunstnerne på hjemmesiden blev de intellektuelle, videnskabelige foredrag om sufisme og fortolkninger af de musikalske optrædener præsenteret af mandlige foredragsholdere uden religiøst engagement i islam, endsige sufisme.⁵⁴ Her ligger det lige for at bemærke reproduktionen af orientalistiske strukturer, hvor kunstnere fra Asien og Tyrkiet er ansvarlige for koncerterne, dvs. formidlere af den sanselige oplevelse i spiritualitetens tjeneste, mens de europæiske ikke-muslimske lærde mænd varetog den intellektuelle klassifikation.

Koncerthuset Elbphilharmonies interesse i at integrere en række af økonomisk fornuftige arrangementer i form af sufi-festivalen i sit årlige program kommer til udtryk, når det selv annoncerer, at det vil skildre den fascinerende sufisme fra Pakistan over Tyrkiet til Marokko.⁵⁵ Men derudover afslører hjemmesidens præsentation også en religiøs målsætning, som er relateret til selve sufismen og viser paralleller til festival-konceptualiseringerne i Paris og Glasgow. Også her er de musikalske optrædener fremstillet som spirituelle begivenheder, der kan være helende og give adgang til sufismens essens, som ifølge arrangørerne består af fysisk opløsning og direkte erfaring af Gud. I introduktionsteksten på Elbphilharmonies hjemmeside står der: "Musik er en væsentlig og særlig skøn del af sufi-vejen, der vil føre mennesket frit og væk fra dogmer i retning mod en umiddelbar erfaring af Gud gennem hengivelse, kærlighed og bekæmpelse af det laverestående selv".⁵⁶ Kunstnerne definerer i deres udtalelser

⁵⁰ Fx <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>; <https://folker.world/live-dabei/sufifestival-in-hamburg/>, <https://www.jazzthing.de/news/2022-8-16-elbphilharmonie-sufi-festival/>.

⁵¹ 'Nahrung für die Seele'.

⁵² <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>.

⁵³ <https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/tag/sufi>.

⁵⁴ For programbidrag, se <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Musik ist ein wesentlicher und auch besonders schöner Bestandteil des Sufi-Wegs, der den Menschen frei von Dogmen zu unmittelbarer Gotteserfahrung führen will – über Hingabe, Liebe und die Überwindung des Egos", jf. <https://www.elbphilharmonie.de/de/programm/nahrung-fur-die-seele-vortrag/19223>.

på samme hjemmeside musikken som en spirituel kraft eller et sprog, der muliggør mystiske oplevelser, eller hvorigennem man kan komme tæt på Gud.⁵⁷ Mens sufisme til tider defineres som en triade af mystik, teologisk spekulation og folkelig gravkult,⁵⁸ betones den her snarere som en vej til oplevelsen af Gud, Guds kærlighed og det hellige,⁵⁹ der har fokus på det indre, der fundamentalt adskiller sufisme fra ortodokse strømninger inden for islam.⁶⁰ Potentialet for at bygge bro og overvinde fjendtlighed, som især blev understreget i Glasgow og Paris, nævnes kun i forbifarten i programmerne, indslag i medierne og andre online materialer, som Elbphilharmonie stiller til rådighed. Brobygningens begrænsede betydning ses også af det faktum, at personlig kontakt og potentialet for dialog mellem deltagerne pga. programstruktur kun var begrænset. Alligevel vælger jeg at kategorisere Hamborg-festivalen sammen med andre sufi-festivaler, der har som mål at bekæmpe radikaliserings og præsentere sufisme som en form for islam, der fremstår som indadvendt med nedtoning af religiøse dogmers vigtighed.

Det sufismebegreb, der dukker op på festivalen i Hamborg, afspejler en forståelse af mystik og religion, der går tilbage til den tyske romantiks forståelse. Gritt Klinkhammer og Gino Bekos har vist at 'mystik' blev revitaliseret som et positivt konnoteret begreb i slutningen af 1800-tallet (Bekos 2020, 284. 288), især i den tysktalende verden, og begrebet blev formidlet til et uddannet publikum af akademikere, filosoffer og især bredt af digtere og malere i deres værker (Klinkhammer 2009, 4f.). Protestantiske teologer som Friedrich Schleiermacher og Rudolf Otto bidrog til en positiv konnotation af indadvendt religiøsitet med deres opfattelse af religion som en tilgang til det hellige, der ikke gik gennem dogmer, men gennem indre erfaring. Ud fra dette forstod teologen Friedrich August Gotttreu Tholuck (1799-1877) for eksempel sufisme positivt som en indre oplevelsesvej og en intakt, levende form for religiøsitet (Bekos 2020, 283; Klinkhammer 2009, 4-6) der ikke var forvrænget af rationel tænkning (Klinkhammer 2009, 4-6). Klinkhammer skriver om sufisme, at ...

den på den ene side tjener [Tholuck] som et positivt ydre for en indre levendegørelse af religion, mens han på den anden side forstår [sufisme] som en naiv form for umiddelbarhed, hvor de agerende ikke kan forstå sig selv" (Klinkhammer 2009, 6).⁶¹

Selvom sådanne teologers tænkning ikke blev eksplicit nævnt i det program og koncept for sufisme, der blev præsenteret i Hamborg, hvilede denne festival på de førnævnte romantisk-teologiske synspunkter, der var populære blandt Tysklands veludannede middelklasse også tilbage i det 19. århundrede.

⁵⁷ <https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/die-spirituelle-kraft-der-musik/787>.

⁵⁸ <https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/mystik-fur-alle/783>.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ <https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862>.

⁶¹ "Sie [Sufismus als intakte Religiosität, m.A.] dient ihm einerseits als positive Folie einer innerlichen Lebendigkeit von Religion, andererseits nimmt er sie als naive Form der Unmittelbarkeit wahr, in der die Handelnden sich selbst nicht verstehen können." (Klinkhammer 2009, 6).

Afsluttende bemærkninger

Sufi-festivaler er ikke specielt udbredte begivenheder. De har dog i de seneste to årtier nydt en stigende popularitet verden over, bl.a. i Europa. De synes at tilbyde en mulighed for, at sufi-identiteter institutionaliseres og forhandles på en offentligt synlig måde. Som jeg har vist ovenfor kan de europæiske sufi-festivaler ikke hævdes at udgøre en ensartet tendens, hvad angår mål, programlægning, sociale forankringspunkter og konceptualisering og formidling af sufisme. Forskellige sufi-traditioner sætter deres præg på udformningen og omfatter begivenheder, der er organiseret af og for en bestemt sufi-orden. Der er tale om mange forskellige aktører bag fænomenet 'sufi-festival'. Hvad angår de besøgendes etniske og religiøse baggrund, er der også stor indbyrdes variation – fra et mere blandet publikum som i de to første casestudier med et stort flertal af muslimer, herunder konvertitter, til eksemplet fra Hamborg med et formodet flertal af ikke-muslimer/ikke-sufier blandt deltagerne.

Trods indbyrdes forskelligheder har jeg identificeret elementer, som antyder tværgående logikker, der er indlejret i bredere sociale temaer: For det første synes sufi-festivalerne at konsolidere sociale identiteter. Naqshbandi-Haqqani-ordenens festival i Eigeltingen-Leute tjener til at styrke de sociale bånd inden for ordenen og til at binde tilhængerene til Storsheik Mehmet. Festivalerne i Glasgow og Paris fungerer som en platform for muslimske kvinder og mænd til identifikation med en sufi-identitet på tværs af mange ordener, hvorved identiteten konsolideres som kosmopolitisk og tolerant. Uden undtagelse præsenterer alle festivalerne desuden sufisme som en positiv form for religiøsitet, og i de tre første casestudiers tilfælde bruges begivenhederne eksplicit til at præsentere et billede af sufisme som en moderat form for islam, der både vil tilbagevise mediernes dominerende fremstillinger af islam og tilbyde sig som alternativ til radikaliseret islam. Denne politiske positionering i den socialt følsomme anti-radikaliseringss debat bestræber sig på at synliggøre sig over for både sufi-tilhængere, ikke-sufier og et bredere publikum ved hjælp af indslag i pressemeddelelser og indslag i fysiske og online medier.

For det andet og som meget typisk for moderne festivaler spiller kunstneriske indslag en vigtig rolle. Det sufi-specifikke kommer til syne gennem en særlig musik, roterende danseforestillinger og teaterforestillinger med et sufi-relateret indhold. Mens Naqshbandi-Haqqani-festivalen i Eigeltingen-Reute formidler mere konkrete og ordensspecifikke aspekter af sufisme, er de tre andre eksempler kendetegnet ved, at de ikke ønsker at formidle sufisme gennem doktriner holdninger og specifikke praksisser, men eksplicit fremstiller sufisme som en spiritualitet, der kan opleves gennem forskellige former for kunst, som publikum enten bliver præsenteret for, eller som det selv kan være med til at skabe. Alle fire festivaler var præget af den opfattelse, som altid har været til stede i sufi-menigheder, at sufisme ikke kan tilegnes dogmatisk eller gennem doktriner taler, men er noget, der skal opleves – her i en ny form som festival.

For det tredje tegner der sig et – om end mere marginalt – element, som ud fra det materiale, som jeg har haft til rådighed, var tydeligt i Eigeltingen-Reute og Glasgow,

nemlig ønsket om at kommunikere sufisme som et levet værdisystem inden for rammerne af festivalerne. Således talte arrangørerne om, at alle de frivillige hjælpere med deres forberedelser og bidrag til gennemførelse af festivalen lagde deres laverestående selv til side ved således uselvsk at tjene hver gæst uanset religion, oprindelse eller baggrund. Det blev fremstillet som fortjenstfuldt at arbejde for festivalens gennemførelse med glæde uden at forvente påskønnelse eller penge for indsatsen. På den måde ville alle involverede sufier og ikke-sufier opleve, hvad sufisme også handler om, nemlig at bekæmpe selvskhed, misundelse og grådighed for til gengæld at fremme centrale sufi-værdier som uselvskhed, udholdenhed, hårdt arbejde i Guds tjeneste⁶² og glæde ved at give og tjene uden at bede om noget til gengæld.⁶³

LITTERATURLISTE

Bekos, Gino

- 2020 "Die Entdeckung des Sufismus als die 'andere' Religion des Gefühls bei August Tholuck", in: Daniel Cyranka, Diana Matut & Christian Soboth, eds., *Finden und Erfinden. Die Romantik und ihre Religionen 1790-1820*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 283-312.

Getz, Donald

- 2005 *Event Management and Event Tourism* (2. udgave), Cognizant, New York.
2010 "The Nature and Scope of Festival Studies", *International Journal of Event Management Research* 5 (1), 1-46. <https://doi.org/10.1108/17852951011029298>

Hitzler, Ronald. Michaela Pfadenhauer & Anne Honer

- 2008 *Posttraditionale Gemeinschaften. Theoretische und ethnografische Erkundungen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-91780-1>

Klinkhammer, Gritt

- 2009 "Sufismus im Westen – Entwicklungen, Strukturen, Organisationen", in: Lidwina Meyer, ed., *Die unbekannte Seite des Islam. Rollen und Positionen des Sufismus*, Verlag der Evg. Akademie Loccum, Rehberg-Loccum, 105-131.

Piraino, Francesco

- 2021 "Sufi Festivals as a Social Movement: Spirituality, Aesthetics, and Politics", *Sociologica* 15 (3), 145-158.

Stjernholm, Simon

- 2010 "Sufi politics in Britain: the Sufi Muslim Council and the 'silent majority' of Muslims", *Journal of Islamic Law and Culture*, 12 (3), 215-226.
<https://doi.org/10.1080/1528817X.2010.618025>

⁶² Feltnoter Eigeltingen-Reute.

⁶³ Interview med Tareq Mahmood, Glasgow d. 15.06.2023

HJEMMESIDER

- 2010, Pakistani Peace Builders, *The New York Sufi Music Festival*,
<https://www.prnewswire.com/news-releases/the-new-york-sufi-music-festival-98819279.html> (set 20.09.2023).
- 2016, La Maison Soufie, Le Grand Mawlid de Paris,
http://www.lamaisonsoufie.fr/fils-dactualite/344940945869192_350072995355987 (set 20.09.2023)
- 2018, Festival Soufi de Paris. L'un miroir de l'autre,
<http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2018/12/web-Programme-du-Festival-Soufi-de-Paris-2018.pdf> (set 20.09.2023)
- 2018, Hoffner, Anne-Bénédicte, Le festival soufi de Paris veut faire vivre l'altérité,
<https://www.la-croix.com/Religion/Islam/Le-Festival-soufi-Paris-veut-faire-vivre-lalterite-2018-12-06-1200987918> (set 20.09.2023).
- 2018, Murner, Clara, Festival soufi de Paris - Amel Boutouchent : « L'art est la manifestation d'un nom divin : le Beau »,
https://www.saphirnews.com/Festival-soufi-de-Paris-Amel-Boutouchent-L-art-est-la-manifestation-d-un-nom-divin-le-Beau_a25868.html (set 20.09.2023).
- 2019, 3ème Festival du Mawlid en direct de Nice,
https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=673145936962968 (set 20.09.2023).
- 2022, Association Internationale Soufie Alawiyya, Festival du Mawlid à Almère,
<https://aisa-ong.org/event/festival-du-mawlid-a-almere-pays-bas/> (set 20.09.2023).
- 2022, Elbphilharmonie, Sufi Festival,
https://d3c80vss50ue25.cloudfront.net/media/filer_public/24/09/24098304-3b6d-4c0e-b3f5-4c558c4bc125/programmheft_sufi_festival.pdf (set 20.09.2023).
- 2022, Elbphilharmonie, Sufi Festival,
<https://www.elbphilharmonie.de/de/festivals/sufi-festival/862> (set 20.09.2023)
- 2022, Kilic, Sinem, Elbphilharmonie erklärt: Sufismus,
<https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/tag/sufi> (set 20.09.2023)
- 2022, Elbphilharmonie, Nahrung für die Seele,
<https://www.elbphilharmonie.de/de/programm/nahrung-fur-die-seele-vortrag/19223> (set 20.09.2023).
- 2022, Elbphilharmonie, Die spirituelle Kraft der Musik,
<https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/die-spirituelle-kraft-der-musik/787> (set 20.09.2023).
- 2022, Weidner, Stephan, Mystik für alle,
<https://www.elbphilharmonie.de/de/mediathek/mystik-fur-alle/783> (set 20.09.2023).
- 2022, Rieß, Petra, Sufifestival in Hamburg, <https://folker.world/live-dabei/sufifestival-in-hamburg/> (set 20.09.2023).
- 2022, Franzen, Stephan, Elbphilharmonie: Sufi Festival,

<https://www.jazzthing.de/news/2022-8-16-elbphilharmonie-sufi-festival/> (set 20.09.2023).

2023, Noble House Tours Pvt. Ltd., *World Sacred Spirit Festival/World Sufi Festival India 2024*, <https://www.noblehousetours.com/world-sufi-festival> (set 20.09.2023).

Tata Consultancy Services, *Ruhaniyat. Seeking the Divine*, <https://ruhaniyat.com> (set 20.09.2023)

Sufi Festival, *2022 Festival Programme*, <https://sufifestival.org/programme/> (set 20.09.2023)

Sufi Festival, *What is Sufism*, <https://sufifestival.org/what-is-sufism/> (set 20.09.2023)

2017, Festival Soufi de Paris. La cité au cœur,
<http://www.festivalsoufideparis.com/wp-content/uploads/2017/12/Dossier-de-presse-Festival-Soufi-de-Paris.pdf> (set 20.02.2023).

The 12th Sufi Festival,
<https://sufifestival.co.il/en/home/#:~:text=Festivalen%20har%20skabt%20over,og%20imponerende%20Khan%20i%20Israel> (set 20.09.2023)

<https://sufifestival.org/home1/> (set 20.09.2023)

<https://www.facebook.com/FestivalSoufideParis>

<https://www.facebook.com/sufisoulfestival>

VIDEOER

2018, Nations harmonise at Cairo Sufi Festival,
https://www.youtube.com/watch?v=NQ_5-yQXYg8 (set 20.09.2023).

2020, Saphir News, 1er Festival Soufi de Paris, du 24.11 au 17.12.,
http://www.lamaisonsoufie.fr/fils-dactualite/344940945869192_1286291621734115 (set 20.09.2023).

2019, Sufi Festival 2019/Glasgow/Live/,
<https://www.facebook.com/miladpak/videos/663600014163310> (set 20.09.2023)

2023, British Muslim TV, Sufi Festival 2023 live,
<https://www.facebook.com/britishmuslimtv/videos/1269942993899899> (set 20.09.2023).

2022, Sufi Festivals, 2022 Sufi Festival,
https://www.youtube.com/watch?v=OsEqj_k7MB4; <https://www.whatsonglasgow.co.uk/event/077470-sufi-festival/> (set 20.09.2023)

2022, Sufi Festivals, 2022 Sufi Festival (10-minute cut),
https://www.youtube.com/watch?v=OsEqj_k7MB4 (set 20.09.2023).

2019, Mizane TV, Quel est le public du Festival soufi de Paris?
<https://www.youtube.com/watch?v=xky5JEXRCBs&t=451s> (set 20.09.2023).

2018, Festival Soufi de Paris 2018 : L'Ouverture,
<https://www.youtube.com/watch?v=Rbnk7gqE4hE> (set 20.09.2023).

INTERVIEWS

Telefonsamtale med en Naqshbandi-Haqqani-tilhænger i opløbet til festivalbesøget den 12.05.2022.

Telefonsamtale med en Naqshbandi-Haqqani-tilhænger, den 08.06.2023.

Zoom-interview med Tareq Mahmood, Initiativtager til Sufi-festivalen i Glasgow, den 15.06.2023.

Whats-App-interview med Amel Boutouchent, Initiativtager til Sufi-festivalen i Paris, den 26.09.2023.

FELTNOTER

23.-28.06.2022 i Sufiland, Eigelingen-Reute.

Noter af Sohbet af Mehmet Adil om aftenen den 26.06.2022 og 27.06.2022 i Sufiland, Eigelingen-Reute.

*Dr. Ricarda Stegmann
Universität Fribourg, Bd. de Pérolles 90, 1700 Fribourg, Schweiz.*